

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وقفنامه منیر السلطنه

(سندی ماندگار از زنان واقف دوره قاجار)

مقدمه، پژوهش و تصحیح:

دکتر حمیده شهیدی

سرشناسه		شهادی، حمیده، ۱۳۵۵ -
عنوان		وقفنامه منیرالسلطنه (سندی ماندگار از زنان واقف دوره قاجار)
پنیدآورنده		مقدمه، پژوهش و تصحیح حمیده شهادی.
مشخصات نشر		قم: نشر استناد، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری		۱۵۵ ص: مصور.
شابک		978 - 622 - 98559 - 0 - 4
وضعیت فهرست‌نویسی		فیا
موضوع		وقفنامه‌ها -- ایران -- تاریخ Endowment documents -- Iran -- History زنان -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق - ۱۴. Women -- Iran -- History -- 19-20th century
رده‌بندی کنگره		BP ۱۹۳/۲
رده‌بندی دیویی		۲۹۷/۳۷۲
کتابخانه ملی		۸۴۸۰۱۱۵

نشر استناد

وقفنامه منیرالسلطنه
(سندی ماندگار از زنان واقف دوره قاجار)
مقدمه، پژوهش و تصحیح: دکتر حمیده شهادی

ناشر: استناد

طراح و صفحه‌آرا: روح‌الله محمدی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۵۵۹-۰-۴

مقدمه ناشر

وقف از سنت‌های شایسته و متعالی جوامع بشری است که ریشه در نهاد خودآگاه و خیرخواهانه انسان دارد و با رویکرد بخشش پول یا ملک به شخص، اشخاص و یا مؤسسه و نهادی صورت می‌گیرد و در واقع نوعی صدقه جاریه است که به توزیع ثروت‌ها و امکانات اجتماعی جهت بهره‌برداری دیگران و شاید در راستای تحقق عدالت اجتماعی انجام می‌شود و البته از همین منظر است که ادیان الهی هم شیوه‌های گوناگون این عمل مستحسن را تسجیل و تأکید نموده‌اند.

در قرآن کریم عناوینی همچون صدقه، برّ، انفاق و احسان هر یک تصریحی بر اقدام پسندیده وقف است در احادیث و روایات هم برای ترغیب مردم به وقف فرازهای متعددی وجود دارد و اجر فراوانی برای افرادی که به این مهم همت گماردند، وعده داده شده است.

با این اوصاف در جوامع اسلامی و از جمله ایران دوره اسلامی جریان گسترده وقف و موقوفات به عنوان یک سنت پایدار اجتماعی با کارکردهای اقتصادی و فرهنگی وجود داشته که مطالعه عملکرد آنها به ویژه توجه به

وقف‌نامه‌ها از اهمیت خاصی برخوردار بوده و ضرورت تام دارد. یکی از این وقف‌نامه‌های ارزشمند، وقف‌نامه منیرالسلطنه، از زنان درباری و واقف دوره قاجار است که به اهتمام سرکار خانم دکتر حمیده شهیدی، سندپژوه باسابقه و ارجمند مرکز اسناد آستان قدس رضوی ارائه می‌شود و نشر استناد که رسالت خود را انتشار آثار حقوقی و پژوهش‌های اسنادی قرار داده مفتخر است که این اثر را به جامعه علمی به ویژه تاریخ‌شناسان و سندپژوهان تقدیم نماید.

و من الله التوفیق

حسن زندیه

مدیر نشر استناد

سرآغاز

در دوره قاجار، موقوفاتی با کارکردهای متنوع شکل گرفتند که در زمینه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی نقش مهمی ایفا کردند. از جمله می توان به تأثیرگذاری وقف در توسعه و تحول شهر تهران اشاره کرد. با بررسی وقف نامه های به جای مانده، چنین مستفاد می شود که بیشترین انگیزه وقف در این دوران، مسائل مذهبی بوده است. بخشی از موقوفات به عزاداری ائمه اطهار -علیهم السلام- و به خصوص امام حسین -علیه السلام- اختصاص یافته است.

در کنار انگیزه های مذهبی، عوامل دیگری از جمله ترس از مصادره اموال، حمایت از فرزندان و موروثی کردن ثروت در خانواده، وجود داشته که به نحوی بازگو کننده شرایط اجتماعی در دوره قاجار بوده است. در کنار مردان، زنان واقف که بخش مهمی از واقفان در جامعه ایران را تشکیل می دادند، در همه ادوار صاحب اثر بودند و در این عرصه نقش مهمی داشتند؛ از جمله آنان منیر السلطنه، همسر ناصرالدین شاه قاجار و مادر کامران میرزا نایب السلطنه بود. از ایشان وقف نامه ای برجای مانده

که در آن املاک و مستغلات قابل توجهی را وقف کرده است. با توجه به اهمیت وقف نامه مذکور جهت شناخت موارد، عواید و مصارف وقف، نیز دریافت اطلاعات ارزشمندی در زمینه شناخت مشاغل، اماکن و بازارها در تهران قدیم و چگونگی اداره مدارس، ضرورت ایجاد کرد این وقف نامه بازخوانی و به پژوهشگران و علاقمندان ارائه شود و البته سعی و تلاش مصحح آن بوده است که سند به طور کامل و عیناً بازخوانی و محاسبات آن که به خط سیاق ذکر شده به طور صحیح خوانده شود.

در انتهای کلام بر خود فرض می‌دانم از مدیریت مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی جناب دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی نیز از کارشناسان محترم آن مرکز تشکر کنم که باعث شدند به سهولت به این سند دست یابم. همچنین از جناب آقای دکتر حسن زندیه که قبول زحمت چاپ و نشر این کتاب را عهده دار شدند، سپاسگزاری می‌کنم و امیدوارم در اهداف آموزشی و پژوهشی خویش سربلند و سرافراز باشند.

حمیده شهیدی

تابستان ۱۴۰۰

مقدمه

بانو منیرالسلطنه، از همسران غیر دائمی ناصرالدین شاه قاجار، دختر محمدتقی خان معمار باشی، رئیس اداره بنایی دیوان اعلیٰ^۱ و مادر کامران میرزا است. کامران میرزا ملقب به نایب السلطنه که در سال ۱۲۶۵ ق نیز بالاترین عنوان نظامی قاجار، یعنی امیر کبیر را دریافت کرد، سال‌ها وزیر جنگ و رئیس کل قشون بود. همچنین حکومت تهران و حکومت چند ایالت ایران را بر عهده داشت. گفته شده با اینکه مورد علاقه پدرش بود، ولی به سبب زاده شدن از مادری غیر قاجار به ولیعهدی نرسید.^۲

از زندگانی منیرالسلطنه، اطلاعات چندانی در منابع و مراجع نیامده است؛ اما از همان مطالب اندک، چنین مستفاد می‌شود که وی از زنان صاحب مکنّت و مقتدر در دربارشاهی بوده است. به نظر می‌رسد،

۱. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه، *چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه (المآثر والآثار)*، به کوشش: ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۶۳، ج اول، ص ۴۴.

۲. مهدی بامداد، *شرح حال رجال ایران، تهران، زوار، ۱۳۵۷، ج ۳، ص ۱۴۹.*

محبوبیت فرزندش در نزد شاه در این امر بی تأثیر نبوده است. مراسم جشنی به مناسبت تولد حضرت فاطمه (س) توسط مهد علیا، مادر ناصرالدین شاه در زمان حیاتش برپا می‌شد با فوت او، از میان همسران شاه، برگزاری مراسم بر عهده منیرالسلطنه قرارگرفت که شرح چگونگی برگزاری مراسم در یادداشت‌های معیرالممالک ذکر شده است.^۱ این امر نشان از اقتدار و نفوذ منیرالسلطنه نسبت به سایر همسران شاه دارد.

برادر منیرالسلطنه، محمد ابراهیم خان امیر نظام از رجال معروف دوره قاجار، در سال ۱۳۰۹ ق درگذشت و چون دارای فرزندی نبود تمام دارایی اش به منیرالسلطنه و کامران میرزا رسید. طیب مخصوص ناصرالدین شاه، دکتر فوریه فرانسوی در خاطراتش به ثروت هنگفت او اشاره دارد.^۲ به نظر می‌رسد، همین ثروت در وقف بخشی از املاک و مستغلات، به منیرالسلطنه کمک کرده است.

از منیرالسلطنه به عنوان واقف، وقف نامه ای به تاریخ ۱۴ صفر ۱۳۱۱ ق، موجود است که در آن املاک و مستغلات قابل توجهی را وقف کرده است. وقف نامه مذکور در مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی تحت شماره ۴۵۷۹۶ در شمار نسخ فوق العاده نفیس قرار دارد که در سال ۱۳۵۰ ش توسط محمد ایرانی مجرد، به قسمت گنجینه مخطوطات آستان قدس اهدا شده است. بنا به روایت معیرالممالک به نظر می‌رسد منیرالسلطنه، از زنان اهل ذوق بوده است، این خصوصیت را

۱. دوستعلی خان معیرالممالک، یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه، تهران، تاریخ ایران، ۱۳۹۰، ص ۸۲.

۲. ژوانس فوریه، سه سال در دربار ایران، ترجمه عباس اقبال آشتیانی، تهران، علم، ۱۳۸۴، ص ۲۲۱.

می‌توان در زیبایی هنری وقف نامه اش مشاهده کرد. ویژگی‌های آن به این شرح است:

وقف نامه به صورت کتابچه ای است، دارای ۳۹ برگ بعلاوه یک برگ نا نوشته است. در حاشیه راست صفحه آخر به تعداد اوراق اشاره شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم مخفی نماند که عدد اوراق این کتابچه مبارکه، سی و نه [و] یک صفحه [ننوشته] است».

کاغذ وقف نامه مذکور آهارمهره نباتی فرنگی است. صفحه نخست دارای حاشیه تشعیرسازی به پیچ و خم و گل و برگ زرین، جدول کشی صفحات به زر، سرخی، تحریر و لاجوردی، دارای کمنند به زر، سرخی و تحریر مشکی، بین سطور در تمامی صفحات زر اندازی محرر به مشکی.

نوع خط به نستعلیق خوش و جملات عربی در صفحه نخست به خط نسخ است. در برگه‌های ۸، ۹، ۱۷، ۱۹، ۲۳، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۱، ۳۷ محاسبات عواید و درآمد مستغلات وقفی و مصارف آن به خط سیاق ذکر شده است. جلد کتابچه وقف نامه به صورت دورو است که قسمت برونی آن می‌شمن عنابی زرکوب و درون آن از می‌شمن ماشی است. در تمامی صفحات وقف نامه، مهرهای بیضی شکل با نقش‌های ذیل ضرب شده است:

• مهر کامران میرزا نایب السلطنه در صفحات ۱، ۶، ۲۰، ۲۳، ۳۲، ۳۹

(برگ آخر) با نقش: نایب السلطنه امیرکبیر ۱۲۸۵

• مهر منیرالسلطنه در تمامی صفحات به غیر از صفحه ۳۹ (برگ

آخر) با نقش: منیرالسلطنه.

• مهر محمد حسن از علمای تهران که وقف نامه توسط ایشان تدوین شده است، در تمامی صفحات با نقش: عبده الراجی محمد حسن. وقف نامه منیرالسلطنه علاوه بر شناخت موارد وقف، عواید و مصارف آن، از نظر شناخت تاریخ تهران قدیم از جمله مشاغل، اماکن و بازارهای آن نیز حائز اهمیت است. همچنین اطلاعات ارزشمندی در باب چگونگی اداره مدارس، شرایط طلاب و ارائه خدمات کتابخانه به آنان، به دست می‌دهد.

در دوره قاجار، بنا به رسم مرسوم، گاه از یک سند، به طور همزمان بیش از یک نسخه تهیه می‌شده است.^۱ در وقف نامه مذکور، در برگ ششم، در حاشیه چپ، به زبان عربی بدون ذکر تعداد، قید شده که این وقف نامه شامل چند نسخه است. با بررسی نگارنده، مشخص شد که نسخه دیگری از این وقف نامه در آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه در تهران است که بنابر سیاست‌ها و ملاحظات سازمان مذکور، اهتمامی جهت ارائه اسناد وقفی به پژوهشگران و انتشار آن ندارند. از این رو نگارنده نتوانست بین دو وقف نامه به طور کامل مقایسه ای انجام دهد. تنها برگ اول این وقف نامه در مقاله‌ای با عنوان «هنر وقف و وقف هنر» به چاپ رسیده است.^۲ که با برگ نخست وقف نامه موجود در آستان قدس، در مضمون و مهراشخاص کاملاً منطبق

۱. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: امید رضایی، جستارهایی در سندهای شناسی فارسی، تهران، آوای امید، ۱۳۹۳، ص ۱۰۹-۱۲۵.

۲. سید مرتضی نجومی، «هنر وقف و وقف هنر» وقف میراث جاویدان، (بهار ۷۲) ش ۱، ص ۶۶-۶۷.

است؛ اما در تزئینات، به ویژه قسمت سرلوح با هم متفاوت است و وقف نامه موجود در آستان قدس از نظر هنری دارای تزئینات بهتر و قلم زیباتری است.

بر طبق مفاد وقف نامه، منیرالسلطنه تا زمان حیات خود، تولیت تمام موقوفات را برعهده داشت. و بعد از وی تولیت به فرزندش کامران میرزا می‌رسید و بعد از آن نسل اندر نسل با الویت فرزند ذکور و ارشد، تولیت در خاندان وی باقی می‌ماند. در وقف نامه مقرر شده است، در صورت انقراض خاندان و نبود فرزند، تولیت به مجتهد اعلم دارالخلافه تهران برسد و در صورت تساوی مجتهدان تهران و یا اختلاف بین ایشان، قرعه، تعیین کننده این مسأله می‌شد. چنانچه در تهران مجتهدی نبود، تولیت به اتقای علما در تهران می‌رسید. در این مورد هم در صورت اختلاف، قرعه، تعیین کننده می‌شد.

در وقف نامه در باب ناظر و نظارت بر موقوفه، مقرر شده است نظارت برعهده مجتهد اعلم دارالخلافه تهران قرار گیرد و در صورت تساوی یا اختلاف در اعلامیت، متولی وقت از میان آنان ناظر را انتخاب کند. همچنین مقرر شده است در صورت نبود مجتهد در تهران، نظارت بر عهده مجتهد غیر اعلم باشد و تولیت وقت او را تعیین کند.

با توجه به وقف نامه، در کل می‌توان رقبات وقفی منیرالسلطنه را به دو قسمت کرد: ۱. محال مازندران ۲. مستغلات واقع در تهران. در اینجا شرح مختصری از موارد وقف، عواید و مصارف آن ذکر می‌شود:

موارد وقف:

۱. محال مازندران

الف - محال مازندران، شامل املاک شخصی و متصرفی منیرالسلطنه به این شرح:

۱. شش دانگ قریه ارویج کلا.

۲. شش دانگ قریه افراسیاب کلا.

۳. سه دانگ مشاع از شش دانگ قریه شاه کلا.

در زمان نگارش وقف نامه، مال الاجاره املاک فوق الذکر در مجموع، هزار و صد و هشتاد تومان می شد که بعد از کسر عشر جهت متولی و ناظر، هزار و شصت و دو تومان باقی می ماند.

۴. مبلغ صد و بیست تومان از محصول قریه غنی آباد تهران.

۵. مبلغ سیصد و شصت تومان از محصول قریه پیر یوسفان قزوین.

جمع عواید: هزار و پانصد و چهل و دو تومان

مصارف:

۱. مبلغ ششصد و سی و هشت تومان و پنج هزار دینار جهت عتبات عالیات به این شرح:

• نجف اشرف: چهارصد و بیست و یک تومان. موارد مصرف:

- جهت قرائت قرآن کریم در حرم حضرت علی (علیه السلام) و در آرامستان وادی السلام جهت اموات واقفه (منیرالسلطنه).

- روضه خوانی و قرائت زیارت عاشورا در حرم حضرت علی (علیه السلام) و صرف آب، قهوه و قلیان، همچنین پرداخت اجرت روضه خوان.

- روزه خوانی بر سر مقابر اموات واقفه و دادن خیرات حلوا، نان و خرما در شب‌های جمعه.

• کربلا: هشتاد و هفت تومان و پنج هزار دینار. موارد مصرف:

- در حرم حضرت امام حسین (علیه السلام) و حضرت ابوالفضل (علیه السلام) صرف روزه خوانی و ذکر مصائب آل محمد به مدت بیست روز (دهه محرم و دهه آخر ماه رمضان).

- صرف هزینه روشنایی چراغ در صحن حضرت ابوالفضل (علیه السلام).

- پرداخت مواجب به مباشر جهت انجام امور فوق.

• کاظمین و سامرا: صد و سی تومان. موارد مصرف:

- صرف روزه خوانی و هزینه اطعام در دهه محرم یا در دهه آخر ماه صفر در حرم مطهر در سامرا.

- صرف روزه خوانی در دهه محرم و ده روز آخر ماه رمضان در حرم مطهر ائمه (علیهم السلام) در کاظمین.

- پرداخت مواجب مباشرین.

۲. مبلغ نهصد و سه تومان و پنج هزار دینار جهت روزه خوانی

در مدرسه سید ناصرالدین و منزل کشیک باشی. به این شرح:

- ختم قرآن برای اموات در مدرسه سید ناصرالدین.

- روزه خوانی در شب‌های جمعه، بروات و احیاءها به مدت ده روز

در ماه‌های رجب، شعبان، رمضان در مدرسه سید ناصرالدین.

- روزه خوانی در دهه محرم در منزل مسکونی کشیک باشی و در مدرسه

سید ناصرالدین.

ب- محال مازندران نزدیک ساری از املاک شخصی و متصرفی منیرالسلطنه به این شرح:

- دو دانگ مشاع از شش دانگ قریه خار میان.

- سه دانگ از شش دانگ قریه میان شاه.

- شش دانگ قریه اسد آباد.

- شش دانگ قریه کوکنده.

- شش دانگ قریه پیژکی.

- شش دانگ مزرعه جمال کلا.

جمع عواید: بعد از کسر یک عشر جهت حق التولیه و حق النظاره

باقی آن به مبلغ هزار و صد و نود و دو تومان و پنج هزار دینار وجه قران

چرخی.^۱

مصارف:

- روضه خوانی در دهه محرم و دهه آخر ماه صفر در صحن مطهر امام رضا

علیه السلام.

- فقیران ارحام واقفه (منیرالسلطنه).

- زوار فقیر و مجاورین قبور ائمه اطهار.

- بیماران فقیر و عروسی فقیران.

۱. به سکه‌هایی که توسط دستگاه مخصوص ضرب می‌شد، سکه‌های ماشینی یا چرخی می‌گفتند. نوع دیگر سکه‌های چکشی بود که ضرب آن با چکش انجام می‌گرفت. (جواد صفی نژاد، کوشش در آموزش خط سیاق، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۸۷، ص ۲۹).

۲. مستغلات واقع در دارالخلافة تهران

الف - تیمچه دارالصنایع، مشهور به تیمچه حسینیه واقع در بازار صندوق دار نزدیک به گذرگلوبندک. با جمیع توابع و متعلقات آن از عرصه، اعیان و حجرات فوقانی، تحتانی و دکاکین آن.

ب- ۶۸ باب دکان واقع در تهران به شرح ذیل:

۱. دکاکین جنب عمارت باغ دروازه قزوین.

۲. دکاکین جنب خانه قدیم گذر معیرالممالک.

۳. دکاکین گذر پاچنار.

۴. دکاکین در بازار مسگرها.

۵. دکاکین جنب سرای شاه.

۶. دکاکین بازار جنب چهل تن

۷. دکاکین واقع در سر چهار سوق بزرگ، بازارچه قوام الدوله، گذر حاج حسن، بازارچه میرزا جهان، گذر قنات آباد، گذر حاج کاظم معمار.

عواید: مجموع درآمد از مال الاجاره ماهانه مستغلات مذکور در زمان تدوین وقف نامه، دویست تومان و چهارهزار و پانصد دینار.

مصارف:

- بعد از کسریک عشر بابت حق التولیه و حق النظاره، صرف مخارج مدرسه سید ناصرالدین (مدرسه منیریه ناصری) شامل: حقوق خادم، مدرس، کتابدار، مؤذن و امام جماعت مسجد مدرسه، شهریه طلاب، هزینه روغن چراغ، خرید و مرمت کتب، تعمیرات ساختمان.

ج - وقف ساختمان جدید مدرسه سید ناصرالدین با جمیع توابع آن که توسط واقفه احداث شده است، جهت طلاب دینی که حائز شرایط ذکر شده در وقف‌نامه بودند.

همان‌گونه که ملاحظه شد، در این وقف‌نامه به اختصاص درآمد موقوفات به امور مذهبی، انجام کارهای عام‌المنفعه، توجه به فقرا، احداث مرکز آموزشی و قراردادن موقوفاتی برای تأمین مخارج آن، اهتمام ویژه‌ای شده است؛ که این امر نشان‌دهنده درک واقفه از نیازهای ضروری جامعه بوده است.

مستقلات در مجامع قلوب بندگان اختراع فرموده تا به حکم محکم «ان ارضی واسعه فایای فاعبدون»^۱ در هر مکان و محفل که اوضاع عبادت امکان یابد منزل گزینند.

تعالی الله زهی به تمثیل و مانند که خوانندش خداوندان خداوند و صلوات مبارکات و تحیات زاکیات غیرمتناهیات، وقف روضه منوره جناب ختمی مآبی است که از ماء الحیوه انهار [برگ ۲/ب] علم و محبتش نوشیدن، سبب سعادت دو جهانی و محرومی از فیض زلال اهل بیتش موجب شقاوت جاودانی اعنی شفیع المذنبین فی یوم المحشر المخاطب بخطاب انا اعطیناک الکوثر.

احمد مرسل که خرد خاک اوست هر دو جهان بسته فتراک اوست و برآل عظیم الافضال او که مخصوصند به تشریف و «جزاهم بما صبروا جنة و حریرا»^۲ و مشرو بند از سرچشمه «عیناً فیها تسمى سلسبیلأ»^۳ سیما علی وصیه المطهر [برگ ۳/الف] الامام المظفر، الشجاع الغظنفر قسیم الجنة والسقر الوارد فی شأنه الشریف علی خیر البشر فمن ابی فقد کفر. نفس پیغمبر، وصی مصطفی، ساقی کوثر، علی مرتضی فعلیهم صلوات الله الملك الغفار عدد قطرات الامطار و امواج البحار. پس باز منعم بی عوض و معطی بی غرضی است منت که نعمت خداوندیش در حق بندگان چه مظلوم و چه ظالم و چه معصوم و چه آثم، چه شاکر و چه کافر، چه غافل و چه ذاکر، چه قوی و چه ضعیف

۱. سوره عنکبوت، آیه ۵۶

۲. سوره انسان، آیه ۱۲

۳. سوره انسان، آیه ۱۸

[برگ ۳/ب] چه غنی و چه فقیر، علی حسب استحقاقهم بکماله و تمامه، بی هیچ گونه قصوری مبذول است و پروردگان نعمت بی دریغش اگر چه پادشاهان کامکار و پیغمبران بزرگوارند در ادای حق تشکر مقصر یا معترف به عجز و قصور.

و بعد الحمد و الصلوة، غرض از تحریر و ترقیم این کتاب مستطاب شرعی المبدء و الآیاب آن است که چون دنیای فانی، کشت زاری است که عاقلان [و] دانشمندان جز بذر نیکی نکارند [برگ ۴/الف] و از حاصل^۱ زندگانی، ثمری غیر تحصیل رضای الهی برندارند و اجرای خیرات باقیه را بر اذخار زخارف فانیه، مقدم می‌دارند و رعایت حالت رفتگان و رضایت و خشنودی باز ماندگان اهل ایمان را ملاحظه می‌نمایند و همواره خود را در مقام بندگی پروردگار استوار دارند و در صدد تحصیل اسباب سعادت و نجاتند. پس سزاوار آن است که هر یک از آحاد عباد حسب المقدور در این مزرعه فانی تخمی پاشند [برگ ۴/ب] یا نهالی نشانند که در عالم آخرت عاقبت به کار آید و نتیجه بردارند و به مضمون صدق مشحون ایه وافی هدایه: «و ماتقدموا لانفسکم من خیر تجدوه عندالله»،^۲ افضل طاعات، دوام صدقات جاریات است. لقلوله تعالی^۳: و الباقیات الصالحات خیر عند ربک ثواباً و خیر املاً؛ و لقلوله صل الله علیه^۴: اذا مات ابن

۱. «و از حاصل» دو بار تکرار شده است.

۲. سوره بقره، آیه ۱۱۰

۳. اصل: تع

۴. سوره کهف، آیه ۴۶. اصل: و الباقیات الصالحات خیر عند ربک مقاما و احسن عملا.

۵. اصل: ص ع